

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2012 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2012

2

Vilnius 2013

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2012

2

Vilnius 2013

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVOS GYVENTOJŲ LENKŲ IR RUSŲ SANTYKIAI: 1944–1964 METAI

Įvadas

Po sovietinės reokupacijos 1944 m. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje įvyko radikalių pokyčių. Per gana trumpą laiką ženkliai pakito regiono demografinė-etninė padėtis. Į Lenkiją išvykusių lenkų (1944–1947 m.) vietoje įsikūrė nauji gyventojai iš kitų SSSR ir LSSR vietų (pastarieji daugiausia kūrėsi Vilniuje). Vietiniai gyventojai turėjo prisitaikyti prie atvykėlių. Bet kokį jų nepasitenkinimą stengtasi užgniaužti. Tačiau politinės liberalizacijos metais į viešumą prasiverždavo Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų ir lietuvių ilgai slopintos antisovietinės ir antirusiškos nuotaikos.

XX a. antros pusės Rytų ir Pietryčių Lietuvos etninė problematika domino įvairių šalių tyrinėtojus. Daugiausia gilintasi į Vilniaus ir gretimų vietovių gyventojų etninės sudėties XX a. viduryje ir antroje pusėje pokyčius, sovietinę nacionalinę politiką regione, aptarti čia gyvenusių lenkų ir lietuvių tarpetniniai santykiai¹. Sovietinę nacionalinę

¹N. Kairiūkštytė, Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m., *Lietuvos rytai*, Vilnius, 1993, p. 281–298; N. Kairiūkštytė, Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5–6-ajame dešimtmetyje, *Darbai*, 1996, nr. 1, p. 104–114; V. Stankūnienė, Demographic Development of Vilnius in Historical Context, *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius, 1995, p. 21–41; P. Gaučas, M. Karalienė, Dabartinės Vilniaus gyventojų nacionalinės sudėties kitimo tendencijos, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija*, 1981, t. 17, p. 124–144; A. Stanaitis, Tautiniai pokyčiai Vilniaus mieste XX a. II pusėje, ten pat, 2003, t. 39, p. 33–39; A. Stanaitis, E. Stankūnienė, Vilniaus gyventojų dinamika XX a. antrojoje pusėje, ten pat, 1981, t. 17, p. 109–123; A. Stanaitis, Natūralusis ir mechaninis Vilniaus miesto gyventojų prieauglis paskutiniais dešimtmečiais, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija ir geologija*, 1971, t. 8, p. 149–155; M. Pileckis, Rytų Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos valstybingumą, *Geografija*, 2003, t. 39,

politiką nagrinėję autoriai laikosi skirtingų nuomonių. Mindaugas Pocius, Arūnas Streikus, Aleksanderis Srebrakowski akcentavo, kad Vilniaus krašte stalinizmo metais vykdyta depolonizacija, tačiau nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžios sovietinė valdžia strategiją pakeitė ir pradėjo realizuoti lenkų tapatybę palaikančią politiką². Petro Kalniaus teigimu, sovietinė valdžia siekė Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų asimiliacijos, kurią palengvinti turėjo laikinai vykdoma polonizacija³. Tyrinėtojos Irenos Miklaševič manymu, sovietinė valdžia pasinaudojo gimtosios kalbos (lenkų) faktoriumi siekdama politinių tikslų, t. y. lenkų sovietizacijos ir rusifikacijos⁴.

Vakarų šalių autoriai labiau akcentavo bendrąsias SSSR nacionalinės politikos tendencijas (centro–periferijos santykiai, ekonominių-socialinių veiksnių įtaka etninėms mažumoms, jų kontrolės mechanizmai ir kt.)⁵, nesigilindami į nacionalinės politikos realizavimą lokaliu, konkrečiai Rytų ir Pietryčių Lietuvos, lygmeniu. Tačiau kai kurie autoriai išvelgė tos pačios etninės grupės (lenkų) padėties skirtumus atskiruose SSSR teritoriniuose vienetuose (respublikose)⁶. Lietuvoje lenkų padėtis buvo liberalesnė negu Baltarusijoje ir Ukrainoje, kuriose vykdyta griežta asimiliacinė politika. Lietuvoje lenkų tapatumas buvo palaikomas.

Straipsnyje nagrinėjama problematika Lietuvos istoriografijoje praktiškai nebuvo tirinėta, todėl rengiant straipsnį daugiausia remtasi pirmine medžiaga, saugoma Lietuvos

p. 40–45; P. Kalnias, *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius, 1998; M. Pocius, Sovietų režimo nacionalinės politikos bruožai Lietuvoje 1944–1953 m., *Genocidas ir rezistencija*, 2010, nr. 2, p. 55–73; A. Streikus, Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos tautinį identitetą, ten pat, 2007, nr. 1, p. 7–30; V. Stravinskienė, Lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1953 m., *Lietuvos istorijos metraštis. 2007 metai. 2*, 2007, p. 71–87; V. Stravinskienė, Tarp-etniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959 m., *Istorija*, 2010, nr. 1, p. 42–51; I. Miklaševič, Ocena kwestii polskiej przez władze Litewskiej SSR 1944–1965 (wybrane problemy), *Studium Vilnense*, 1998, vol. 8, nr 1, s. 176–179; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SSR 1944–1989*, Toruń, 2001; M. Kowalski, Wileńszczyzna jako problem geopolityczny w XX wieku, *Prace geograficzne*, 2008, nr 218, s. 267–296, prieiga per <http://globus.igipz.pan.pl/zpz/kowalski/wilenszczyzna_PG_218.pdf> [žr. 2013 02 28]; T. Snyder, *Tautų rekonstrukcija: Lietuva, Lenkija, Ukraina, Baltarusija, 1569–1999*, Vilnius, 2009; T. R. Weeks, A Multi-ethnic City in Transition: Vilnius's Stormy Dekade, 1939–1949, *Eurasian Geography and Economics*, 2006, vol. 47, no. 2, pp. 153–175.

²M. Pocius, min. veik., p. 70; A. Streikus, min. veik., p. 22; A. Srebrakowski, min. veik., p. 307.

³P. Kalnias, min. veik., p. 65.

⁴I. Miklaševič, min. veik., p. 177.

⁵J. Baberowski, *Der Feind ist überall. Stalinismus im Kaukasus*, München, 2003; A. Каппелер, *Россия – многонациональная империя. Возникновение история распад*, Москва, 1997; G. Simon, *Instrumente der Sowjetisierung in den annektierten westlichen Gebieten der Sowjetunion 1939–1950, Sowjetisches Modell und nationale Prägung*, Marburg / Lahn, 1991, S. 13–20; R. S. Clem, *The Ethnic Factor in Contemporary Soviet Society, Understanding Soviet Society*, Unwin Hyman, 1988, p. 3–29.

⁶G. Brunner, *Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa*, Gütersloh, 1996, S. 83.

archyvuose. Tyrimui vertingiausi dokumentai išlikę Lietuvos ypatingajame archyve (LYA). Čia saugomi sovietinio saugumo struktūrų pranešimai, ataskaitos, informacijos ir kt., kuriose užfiksuotos gyventojų nuotaikos, požiūris į svarbesnius šalies politinio, ekonominio ar socialinio gyvenimo klausimus. Remiantis minėtais dokumentais, pavyko atskleisti Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų ir rusų santykių pobūdį, etninės įtampos priežastis ir apraiškas, kurias stengtasi užslopinti.

Tame pačiame archyve buvo peržiūrėta Vilniaus, Trakų, Švenčionių apskričių ir vėliau jų pagrindu sudarytų rajonų partijos komitetų, ten veikusių pirminių partinių organizacijų medžiaga, kuri leidžia teigti, kad LSSR valdžiai labai rūpėjo padėtis Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, jos gyventojų tarpusavio santykiai, kurie turėjo antagonizmo bruožų.

Vilniaus apskrities archyvo (VAA) dokumentai vertingi nagrinėjant lokalaus lygio tarpetninius santykius. Susipažinus su atskirų regiono įmonių, įstaigų ar organizacijų dokumentacija matyti, kad daugiataučiuose kolektyvuose buvo etninės įtampos atvejų, kildavusių konkuruojant dėl darbo vietų ir geresnių socialinių sąlygų. Konkurencinėje kovoje nevengta pasitelkti etninių motyvų.

Straipsnyje siekiama aptarti Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų ir rusų, įskaitant tų tautybių sovietinės valdžios atstovus, santykius ir jų raišką, nustatyti juos lėmusius veiksnius, LSSR valdžios atstovų lietuvių požiūrį į lenkų padėties liberalizavimą, pabandyti atsakyti į klausimą, ar centrinės sovietinės valdžios vykdyta politika lėmė lenkų ir rusų suartėjimą, ar atvirkščiai – stiprinant lenkų padėtį regione, buvo tolstama nuo etninius skirtumus niveliavusios sovietinės tapatybės kūrimo tikslo. Straipsnyje dėmesys sutelktas į kaimiškų vietovių gyventojų lenkų ir atvykėlių rusų tarpetninius santykius.

Straipsnio chronologinės ribos žymi tam tikrų etninių pokyčių Rytų ir Pietryčių Lietuvoje ribas. 1944 m. pabaigoje prasidėjo regiono gyventojų lenkų perkėlimo į Lenkiją akcija, kuri labai pakeitė etninę-demografinę padėtį. Gyventojų lenkų sumažėjo, tačiau pagausėjo rusų, baltarusių ir lietuvių (pastarųjų tik Vilniuje). Šie pokyčiai buvo palankus veiksnys realizuojant sovietinę nacionalinę politiką. Antroji riba žymi liberalesnės etninės politikos, siejamos su Nikita Chruščiovu, pabaigą ir sustiprėjusias asimiliacines tendencijas.

Nagrinėjamą laikotarpį galima suskirstyti į etapus: 1) 1944–1953 m. (stalinizmo metai), kai buvo tęsiama pirmuoju sovietmečiu (1940–1941 m.) pradėta etninių grupių niveliacija ir vyko sparti jų sovietizacija; 2) 1953–1964 m. – liberalesnės etninės politikos tarpsnis, kai labiau respektuotos vietinių respublikos gyventojų (lietuvių, lenkų) teisės, buvo pristabdyta rusifikacija, nors jo pabaigoje ji vėl sustiprėjo. Tačiau šiuose etapuose reikėtų išskirti tam tikrus tarpsnius, kurie lėmė tarpetninių santykių regione kaitą. Stalinistiniu laikotarpiu išskirtume: a) 1944 m. antra pusė – 1945 m., kai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje veikė ginkluotas antisovietinis lenkų pogrindis (Armija krajova), kuris kovojo su sovietine valdžia ir jos įgyvendinama politika. Lenkų pogrindis kvestionavo Vilniaus valstybinės priklausomybės klausimą ir vienareikšmiškai pasisakė prieš Lenkijos teritorinius pokyčius. Dauguma Rytų

ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų, ypač Vilniaus mieste, palaikė lenkų pagrindį, buvo nusiteikę antisovietišškai ir antirusiškai. Tačiau lenkų pasipriešinimas sovietinei valdžiai greitai buvo palaužtas (lenkų pagrindis sunaikintas, įvykdyta gyventojų lenkų perkėlimo į Lenkiją akcija). Pastebėtina, kad politinės liberalizacijos metais Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų revindikacinės nuotaikos dėl Vilniaus atgimdavo; b) 1948–1949 m. – masinės kolektyvizacijos etapas, kuris radikalizavo gyventojų lenkų laikyseną ir skatino antirusiškas nuotaikas. 1953–1964 m. tarpsnyje išskirtinas L. Berijos valdymo etapas (1953 m. kovo–birželio mėn.), kai dėl nacionalinės politikos pokyčių SSSR lenkų padėtis Rytų ir Pietryčių Lietuvoje sustiprėjo, ir tai suaktyvino jų nacionalistines nuotaikas.

Rytų ir Pietryčių Lietuvos specifika

Rytų ir Pietryčių Lietuva, kitaip, nei likę Lietuvos regionai, buvo etniškai mišri teritorija. Didžiausias etnines gyventojų grupes sudarė lenkai, lietuviai, rusai, taip pat gyvenę baltarusiai, žydai, totoriai, karaimai, ukrainiečiai ir kt. 1944 m. pabaigoje – 1945 m. pradžioje Vilniuje ir Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse gyveno apie 440–450 tūkst. gyventojų, iš kurių apie 250–260 tūkst. lenkai, apie 160 tūkst. lietuviai, daugiau kaip 17 tūkst. rusai, per 6 tūkst. baltarusių ir keli tūkst. kitų tautybių asmenų⁷. Duomenys apie etninę gyventojų sudėtį yra apytiksliai, nes dalis asmenų buvo etniškai neapsisprendę ir, atsižvelgdami į politinę konjunktūrą, vienu atveju tapatinosi su vienomis (pvz., baltarusių ar rusų etninėmis), antru atveju – su kitomis grupėmis (pvz., lenkų).

Kaip jau buvo minėta, regione kiekybiškai dominavę lenkai buvo priešiški sovietinei valdžiai, jie palaikė ir aktyviai rėmė sovietizacijai ginklu besipriešinusį lenkų pagrindį. Tačiau represinėmis priemonėmis lenkų pagrindis buvo greitai likviduotas. LSSR vidaus reikalų ir valstybinio saugumo liaudies komisiariatų struktūros iki 1945 m. pabaigos nukovė kelis šimtus Armijos krajevოს narių, areštavo daugiau kaip 12 tūkst. lenkų⁸. Gyventojų lenkų pasipriešinimas sovietinei valdžiai buvo palaužtas įvykdžius jų perkėlimo į Lenkiją akciją. Jos metu iš regiono į Lenkiją išvyko apie 160–170 tūkst. asmenų (iš Vilniaus – apie 90 tūkst., iš Vilniaus apskrities – 40 tūkst., iš Švenčionių apskrities – 16 tūkst., iš Trakų apskrities – apie 17 tūkst.)⁹.

⁷V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Vilnius, 2011, p. 46–53.

⁸A. B u b n y s, NKGB-NKVD prieš lenkų pagrindį Lietuvoje 1944 m. antroje pusėje – 1945 m. pirmoje pusėje, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, nr. 2, p. 56–63; A. B u b n y s, Stosunki polsko-litewskie podczas II wojny światowej, *Tematy polsko-litewskie*, Olsztyn, 1999, s. 132.

⁹N. K a i r i ū k š t y t ė, Vilniaus krašto..., p. 291–292; V. S t r a v i n s k i e n ė, *Tarp gimtinės ir Tėvynės...*, p. 175.

Tuo pačiu metu, vykstant gyventojų perkėlimo į Lenkiją akcijai, regione vyko kitos didelės gyventojų judėjimo akcijos. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje vyko Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių į Lietuvą atvežtų rusų grąžinimas į ankstesnes gyvenamas vietas. Kiek tiksliai į regioną buvo atvežta rusų, nėra žinoma. Turimi duomenys rodo, kad Švenčionių ir Trakų apskrityse tokių asmenų buvo įkurdinta apie 16 tūkst.¹⁰ Be to, rusų buvo atvežta ir į Vilniaus apskritį. Čia jų apgyvendinta apie 2400¹¹. Dauguma atvežtų rusų 1944–1945 m. sugrįžo į savo kilmės vietas. Tačiau buvo tokių, kurie nenorėjo sugrįžti. Kadangi šios akcijos metu galiojo laisvo apsisprendimo principas, dalis rusų liko Lietuvoje. Dėl duomenų trūkumo sudėtinga nustatyti tikslų Rytų ir Pietryčių Lietuvoje pasilikusių rusų skaičių.

Rytų ir Pietryčių Lietuvos etninę-demografinę padėtį labai koregavo intensyvi kitų sovietinių respublikų gyventojų pokario metų migracija į regioną, pirmiausia į Vilnių. Statistiniai duomenys rodo, kad Vilniuje ir iš Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskričių sudarytuose rajonuose 1951 m. pabaigoje gyveno 488,8 tūkst. asmenų, tarp jų lietuvių – 126,8 tūkst., lenkų – 207,4 tūkst., rusų – 96,7 tūkst., baltarusių – 24,5 tūkst., ukrainiečių – 11,8 tūkst., žydų – 16,4 tūkst., kitų – 5,2 tūkst.¹² Šie duomenys liudija, kad per keletą metų į regioną atvyko daugiau kaip 100 tūkst. naujų gyventojų, daugiausia rusų, baltarusių, lenkų. Vilniaus, Naujosios Vilnios, Grigiškių, Lentvario ir kitų miestų pramonės įmonės „priglaudė“ daug kaimyninių respublikų gyventojų. Dauguma jų atvyko dėl geresnių socialinių-ekonominių sąlygų Lietuvoje. Vienas ukrainietis atvykimo į Lietuvą motyvus aiškino taip: „[atvykau – V. S.] dėl sunkios šeimyninės padėties 1946–1947 m. Dnepropetrovsko srityje buvo didelė sausra ir neturėjome pagalbinio ūkio ir jokių lėšų pragyventi. Aš, kaip ir daugelis tuo periodu, išvykau į Lietuvos respubliką“¹³. Kiti atvažiavo į Lietuvą kaip repatriantai iš Vokietijos, kai pokario metais vyko sovietinių piliečių grąžinimo į SSSR akcija. Vietoj gyvenimo Rusijoje, Ukrainoje ar Baltarusijoje jie pasirinko Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyvenvietes. Pvz., 1947 m. pradžioje Vilniaus apskrityje tokiu būdu atvykusių asmenų buvo 46 (22 lenkai, 11 rusų,

¹⁰ N. K a i r i ū k š t y t ė, Vokiečių atvežti rusai Lietuvoje II pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1992*, Vilnius, 1994, p. 147.

¹¹ 1944 04 27 pranešimas apie evakuotų rusų skaičių Vilniaus srityje, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. R-626, ap. 1, b. 220, l. 309.

¹² Vilniaus srities milicijos valdybos Pasų skyriaus viršininko pareigas einančio Denisenkos slapta pažy-
ma apie Vilniaus srities gyventojų skaičių 1952 01 01, *LVA*, f. 3387, ap. 14, b. 46, l. 85; 1951 12 04 informacija
Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkui Kareckui ir Vilniaus srities partijos komiteto sekretoriui Šupiko-
vui, ten pat, b. 20, l. 123. Realus gyventojų skaičius galėjo būti kiek didesnis (keletas šimtų), nes dalis asmenų
gyveno be dokumentų ir registracijos.

¹³ 1950 03 30 staklių gamyklos „Žalgiris“ pirminės partinės organizacijos uždaro susirinkimo protokolas
Nr. 6, ten pat, f. 1121, ap. 1121-1, b. 4, l. 18.

11 baltarusių, 2 ukrainiečiai)¹⁴. Daugiau atvykėlių iš kitų sovietinių respublikų regiono kaimiškos vietovės sulaukė prasidėjus masinei kolektyvizacijai Lietuvoje. Mat vietiniai gyventojai išsigelbėjimo nuo kolūkių ieškojo miestuose. Štai Vilniaus faneros fabrike net 75 % darbininkų buvo aplinkinių rajonų kaimų gyventojai, kurie kas dieną kursavo maršrutu kaimas–Vilnius–kaimas¹⁵. Panaši padėtis buvo kitose sostinės įmonėse. Su miestu susijusių kaimo gyventojų vietas kolūkiuose užėmė kaimyninės respublikos gyventojai. Ilgametis Šalčininkų rajono švietimo sistemos darbuotojas Antonis Jankowski prisiminė: „Kai atsirado kolūkiai, į juos priimdavo daug atvykėlių iš Baltarusijos. Jie tvirtino esą lenkai, bet nekalbėjo lenkiškai ir jų etninė tapatybė buvo silpna.“¹⁶ Tokie asmenys lengvai pasidavė rusifikacijai.

Atvykusių asmenų protegavimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. Tarpetninių rusų ir lenkų santykių raiška

Rytų ir Pietryčių Lietuvoje į vadovaujančius partinius, administracinius ir ūkinius postus buvo skiriami atvykę asmenys. Tokia praktika taikyta jau 1944 m. liepos mėnesį, kai į čia buvo komandiruoti asmenys¹⁷, užėmę aukščiausius partinius ar administracinius postus. Pvz., Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretorius buvo Nikita Fedorenko, tos pačios apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas – Pavelas Syčiugovas. Žemesnėse valdžios grandyse (valsčiuose) vadovais taip pat buvo paskirti atvykėliai iš kitų sovietinių respublikų. Pvz., 1947 m. Vilniaus apskrities Mickūnų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas buvo Frolovas, Nemenčinės – Fominas, Maišiagalos – Ivanovas, Rudaminos – Černovas¹⁸. Net mažoms lokalioms įstaigoms, kaip kaimo klubams ar bibliotekoms, vadovavo atvykę asmenys. 1949 m. Vilniaus apskr. Riešės valsčiuje veikė septyni klubai, iš kurių tik trims vadovavo vietiniai asmenys¹⁹.

Kai kurie atvykėliai elgėsi labai arogantiškai: į vietinius gyventojus lenkus (ir lietuvius) žiūrėjo iš aukšto, buvo grubūs su jais. Už nurodymų ar kokių nors prievolių nevykdymą gyventojams buvo grasinama, jie įžeidinėjami. Pvz., vietinės sovietinės valdžios

¹⁴ Vilniaus apskrities MGB skyriaus viršininko pulk. Surmač 1947 01 01 ataskaitinis raštelis, ten pat, ap. 15, b. 3736, l. 1.

¹⁵ Vilniaus faneros fabriko direktoriaus V. Seljanovo ataskaita apie darbą su kadrais 1958 m., *VAA*, f. 1075, ap. 1, b. 37, l. 1.

¹⁶ *Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego*, Wilno, 2010, s. 186.

¹⁷ 1944 07 23 suvestinės žinios apie padėtį LSSR nuo vokiečių išlaisvintuose rajonuose, *LVA*, f. 1771, ap. 7, b. 85, l. 11.

¹⁸ 1947 03 10 Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretoriaus Kunčino informacija LKP(b) CK organizaciniam instrukciniam skyriui, ten pat, ap. 10, b. 450, l. 43.

¹⁹ 1949 10 27 Riešės valsčiaus partinio susirinkimo nutarimas, ten pat, f. 425, ap. 10, b. 110, l. 21.

atstovas Smėlinės kaimo (Mickūnų valsčius) gyventojui lenkui šaukė: „o tu, lenkų snuki, pageidauji daugiau atiduoti? Mes iš tavęs, buože, viską ištrauksime“²⁰. Be to, kai kurie atvykėliai pasižymėjo silpnomis moralinėmis savybėmis (dažnai girtuokliavo, amoraliai elgėsi). Pvz., 1953 m. į Šalčininkų rajoną atvykusi Mozorova įsidarbino arbatinės vedėja. Dirbdama ji girtuokliavo, grobstė lėšas, gyveno su kolūkio „Za rodinu“ pirmininku Gašurkinu, kuris peršovė savo žmoną; Šalčininkų vidurinėje mokykloje fizikos mokytoju dirbo asmuo, kuris dėl girtavimo buvo pašalintas iš mokyklos Baltarusijoje²¹. Paprastai tokius asmenis atleidus iš vienu pareigų, jie greitai užimdavo kitas. Tai lėmė gyventojų lenkų nepasitenkinimą. Kodėl Rytų ir Pietryčių Lietuvoje daug įvairių pareigybių užėmė atvykėliai iš kitų SSSR vietų? Atsakymo, matyt, reikėtų ieškoti sovietinės valdžios siekyje greitai sovietizuoti regioną. Atvykėliai buvo vertinami kaip patikimi sovietinės valdžios rėmėjai, jie buvo užaugę ir ilgai gyvenę sovietinės ideologijos sąlygomis. Tuo tarpu Rytų ir Pietryčių Lietuvoje padėtis buvo kitokia. Regione dominavę lenkai nebuvo sovietinės valdžios šalininkai (1940–1941 m. sovietinės valdžios ir jos represinės lenkų atžvilgiu politikos atmintis buvo gyva), jie siekė išlaikyti regiono lenkiškumą. Kitas svarbus veiksnys buvo vietinių gyventojų lietuvių ir lenkų santykiai. Jie vertinti kaip padėtį destabilizuojantis veiksnys. Siekiant jį neutralizuoti, į įvairius postus buvo skiriama daugiau atvykėlių iš kitų SSSR vietų.

Lenkų iš kaimiškų vietovių nepasitenkinimą kėlė jiems nepriimtinas kai kurių atvykėlių gyvenimo būdas. Jie ilgai gyveno sovietinėje santvarkoje, kurioje vyravo visuomeninė nuosavybė, žemė nebuvo vertybė. Su tokiomis nuostatomis jie atvyko į Lietuvą. Dalį į Lenkiją išvykusių lenkų paliktų ūkių (žemę su pastatais) perėmė atvykėliai iš Rusijos ar Baltarusijos. Jie pasirinkdavo nedidelius ūkius, kurie nebuvo numatyti padalinti²². Tačiau jie visiškai nesirūpino gautu turtu, nesaugojo jo. Pvz., vietoj kuro naudojo ūkinių statinių medieną, nedirbo žemės, vertėsi spekuliacija, naminės degtinės varymu, skleidė antiko-lūkinės nuotaikas²³. Sovietinis saugumas, norėdamas apriboti tokių asmenų įtaką vietiniams gyventojams bei užkirsti kelią jų skaičiaus didėjimui apskrityje, siūlė kai kuriuos jų administracine tvarka grąžinti į ankstesnes gyvenamas vietas bei sugriežtinti registracijos taisykles²⁴. Tačiau nepavyko rasti duomenų, kad į tokį pasiūlymą būtų atsižvelgta.

²⁰ 1945 12 21 lenkų pagrindinės organizacijos „Aušra“ raportas, ten pat, f. K-1, ap. 58, b. 4013/3, t. 2, l. 124.

²¹ 1958 01 14 pažyma apie Šalčininkų rajono vykdomojo komiteto darbą, ten pat, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 138. Šalčininkų vidurinės mokyklos pirminės partinės organizacijos 1959 01 12 susirinkimo protokolai Nr. 2, ten pat, f. 9247, ap. 1, b. 2, l. 3.

²² „Aušros“ agento 1946 05 10 pranešimas, ten pat, f. K-1, ap. 58, b. 4013/3, t. 2, l. 140.

²³ 1949 05 10 Vilniaus apskrities MGB skyriaus viršininko pavaduotojo papulk. Nakonočnij pažyma, ten pat, ap. 15, b. 3743, l. 102.

²⁴ Ten pat, l. 107.

Priešiškai lenkų ir rusų santykiai ypač išryškėjo pradėjus vykdyti kolektyvizaciją. Kaip minėta, daug rusų buvo paskirta į vietinės valdžios struktūras, kurios buvo atsa-kingos už ūkinės politikos realizavimą. Štai Šalčininkų rajono Sakalų kaimo gyventojas lenkas iš Rusijos atvykusiam valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkui rašė: „kurkite čia kolūkius, dusinkite žmones, kaip uždusinote Rusijoje. Kai jūs atvažiuote čia, pas mus, apiplyšę, vyžoti, alkani, prašėte kąsnelio duonos ir dviejų bulvių. Štai kokia pas jus tvarka“²⁵. Vieno Riešės valsčiaus kaimo gyventojai rusai skundėsi: „į mus, rusus, aplinkinių [kaimų – V. S.] lenkai žiūrėjo ir žiūri kaip į svetimus, o dėl kolūkio organiza-avimo – visai praėjimo nėra“²⁶. Panašios nuotaikos sklandė ir tarp kitų vietovių gyventojų lenkų. Jiems sovietinė valdžia ir rusai buvo sinonimai. Lenkų gyventojų priešiškus sovietinei valdžiai ir jos atstovams rusams kartais prasiverždavo grasinimais fiziškai su jais susidoroti, partijos vadovų portretų, balsavimo biuletenių gadinimu ir kt.²⁷ Kai kurie lenkai piktinosi rusų kalbos ir sovietinio gyvenimo būdo dominavimu. Pabradės rajono gyventojas lenkas skundėsi: „nepripratau prie rusiško gyvenimo ir šitos aplinkos [...]. Iš Rytų atėję papročiai ir įpročiai gerklėje stovi“²⁸.

Vietinės kilmės kadrai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje į vadovaujančius postus pradėti skirti XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje, kai buvo priimti VKP(b) CK sprendimai dėl Rytų ir Pietryčių Lietuvos²⁹. Vykdamas 1952 m. vasario 14 d. VKP(b) CK nutarimą „Apie Vilniaus srities partijos komiteto darbą“, kuriame, be kita ko, buvo nurodyta ekonomiškai atsiliekančius Rytų ir Pietryčių Lietuvos rajonus „sustiprinti“ tinkamais vietinės kilmės vadovais, pradėta jais skirti lietuvius ir lenkus. Vykdamas Maskvos nurodymą, į vadovaujantį darbą Vilniaus srityje buvo išskirti 2835 asmenys, iš jų lietuviai sudarė 43 %, lenkai – 30 %³⁰. Tačiau minėtas centrinės valdžios nutarimas buvo įgyvendinamas mechaniškai. Svarbiausias skyrimo į pareigas kriterijus buvo kandidato tautybė. Todėl nemažai pareigų užėmė menkai išsilavinę asmenys. Štai Nemenčinės rajono Piliakonių, Minkelių, Miškinių apylinkių tarybų pirmininkais buvo paskirti 4 klases, Nemenčinės ir Ažulaukės – 2 klases,

²⁵ 1950 09 30 Šalčininkų rajono MGB skyriaus viršininko papulk. Galkino ataskaitinis raštelis, ten pat, ap. 16, b. 246, l. 101.

²⁶ 1947 06 07 Vilniaus apskrities komiteto instruktoriaus (pavardė neįskaitoma – V. S.) informacija, ten pat, f. 425, ap. 3, b. 19, l. 57.

²⁷ 1945 12 18 ataskaitinis raštelis LSSR NKVD komisarui gen. maj. Bartašiūnui, ten pat, ap. 3, b. 90, l. 57; 1950 10 10 Vilniaus rajono MGB skyriaus viršininko pavaduotojo maj. Gromykos ataskaitinis raštelis, ten pat, ap. 16, b. 346, l. 28.

²⁸ Pabradės rajono MVD skyriaus viršininko leit. Kulio ataskaitinis raštelis apie darbo 1953 m. birželio mėn. rezultatus, ten pat, ap. 15, b. 2075, l. 44.

²⁹ 1950 m. spalio 16 d. VKP(b) CK nutarimas „Apie priemones gerinant darbą tarp Lietuvos SSR gyven- tojų lenkų“, 1952 m. vasario 14 d. VKP(b) CK nutarimas „Apie Vilniaus srities partijos komiteto darbą“.

³⁰ 1953 04 14 Vilniaus srities partijos komiteto sekretoriaus F. Bieliausko ataskaita SSKP CK sekretoriui N. Chruščiovui, *LYA*, f. 3377, ap. 14, b. 63, l. 27.

Buivydžių apylinkės – 3 klases baigę lenkai³¹. Tokia padėtis susidarė dėl lenkų migracijos į Lenkiją pokario metais, kai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje daugiausia liko mažai išsilavinę kaimų gyventojai lenkai. Priminsime, kad 1952 m. planuota dar kartą organizuoti 100 žmonių kursus lenkų mokytojams paruošti. Tačiau Vilniaus krašte rasti tiek reikalavimus atitinkančių, t. y. mokančių lenkų kalbą ir turinčių vidurinę išsilavinimą, asmenų nebuvo įmanoma³². Todėl kreiptasi į Maskvą prašant leisti sumažinti reikalavimus klausytojams. Tačiau netgi tokius reikalavimus atitinkančių kandidatų Lietuvoje trūko, todėl jų ieškota kaimyninėse respublikose.

Vietinės kilmės asmenų skyrimu į vadovaujančias pareigas buvo nepatenkinti kai kurie rusai. Nemenčinės rajono miškų ūkio direktoriaus pavaduotojas Sidiakovas kritikavo LKP CK dėl kadru skyrimo, esą visiškai nepaisoma dalykinio pasirengimo ir asmeninių savybių, o dominuojantis veiksnys buvo tautybė³³. Panašios nuotaikos tarp rusų sklاندė Naujosios Vilnios, Pabradės, Trakų rajonuose ir kt.

Tarptautinės lenkų ir rusų įtampos apraiškos labiau buvo pastebimos tarp jaunimo ir inteligentijos. Kai kurie lenkų jaunuoliai uoliai vykdė lenkų kunigų nurodymus nebendrauti su rusų tautybės asmenimis³⁴. Taip pat pasitaikė organizuotos priešpriešos apraiškų. Antai lenkiškos Trakų mokytojų seminarijos mokiniai XX a. 6-ojo dešimtmecio pradžioje atsisakydavo dalyvauti bendruose su rusų mokiniais renginiuose arba jiems vykstant demonstratyviai išeidavo³⁵. Panašių nuotaikų buvo tarp mokytojų. Vienos Nemenčinės rajono mokyklos vadovas džiaugėsi 1953 m. vykdoma įstaigų reorganizacija ir sakė: „kam mums rusai, tegul išvažiuoja ji [jo vadovaujamos mokyklos mokytoja rusė – V. S.] iš kur atvažiavo, čia turi likti vieni lenkai“³⁶. Lenkų ir rusų mokytojų santykiai atšalo, kai respublikoje prasidėjo lenkiškų mokyklų reorganizacija (1948–1949 m.). Jos buvo verčiamos lietuviškomis arba rusiškomis. Dažnesnį mokyklų perėjimą į rusų kalbą lėmė ne tik gyventojų lenkų prašymai (neva mokytis rusiškai lenkų vaikams lengviau), bet ir švietimo sistemos vadovų bei mokytojų etninė sudėtis. Didžiausią lenkų gyventojų skaičių turinčioje Vilniaus apskrityje (iš viso buvo

³¹ 1954 01 01 Nemenčinės rajono apylinkių tarybų pirmininkų ir instruktorių sąrašas, ten pat, f. 3637, ap. 9, b. 10, l. 70–71.

³² V. S t r a v i n s k i e n ė, Sovietinė etninė politika 1944–1953 m.: Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų padėtis, *Lietuvos istorijos metraštis 2011 metai*. 2, Vilnius, 2012, p. 103.

³³ 1955 11 30, 12 01 Nemenčinės rajono ataskaitinio-rinkiminio susirinkimo protokolai, *LYA*, f. 3637, ap. 11, b. 2, l. 5.

³⁴ 1945 05 22 pažyma, ten pat, f. K-19, ap. 1, b. 290, l. 139.

³⁵ Trakų rajono MGB skyriaus viršininko pulk. Lobkovo pažyma apie Trakų rajono mokytojų užterštumą 1951 11 20, ten pat, b. 291, l. 70.

³⁶ 1953 06 17 Nemenčinės rajono MVD skyriaus viršininko leit. Čikiliovo specialus pranešimas, ten pat, ap. 15, b. 2047, l. 143.

95,6 tūkst. gyventojų, iš jų 83 tūkst. lenkų) 1949 m. veikė 9 valsčių švietimo skyriai, iš kurių septyniems vadovavo rusai, iš 26 progimnazijų 18-oje ir iš 136 pradinių mokyklų 66-iose vadovai buvo rusai, apie 40 % apskrities mokytojų taip pat buvo rusai³⁷. Tačiau po kelerių metų pradėjus pakartotinę reorganizaciją, t. y. lenkiškų mokyklų atkūrimą, kai kurie rusų tautybės mokytojai, bijodami netekti darbo vietos, ėmėsi stabdyti mokyklų pervedimą į lenkų kalbą (rinkdavo parašus gyventojų, neva reikalaujančių rusiškos mokyklos ir pan.).

Antisovietinėms ir antirusiškoms nuotaikoms nuslopinti buvo pasitelkta komunistinė propaganda. Pvz., Naujosios Vilnios mokytojų institute 1956 m. buvo surengtas Adomui Mickevičiui skirtas vakaras³⁸. Jis turėjo stiprinti internacionalizmą ir parodyti lenkų, rusų ir lietuvių studentų draugystę. Analogiškų tikslų siekta studentams skaitant pranešimus, kuriuose akcentuota bendra lenkų ir rusų kova už darbininkų klasės teises. Tačiau tokie internacionalizmą skatinti turėję renginiai neatnešė laukiamo rezultato. Veikiau atvirkiščiai. Jie paskatino viešą lenkų nacionalistinių nuotaikų demonstravimą. Pvz., po minėto A. Mickevičiaus vakaro lenkai studentai teigė: „geras vakaras todėl, kad pagaliau jame pasireiškė lenkiška dvasia“³⁹. Arba tie patys lenkai studentai, norėdami pabrėžti lenkiškumą, siekė įsiteisinti konfederatę (lenkų tautinę kepturę)⁴⁰.

Palaipsniui susiformavo paradoksali situacija. Nors dalis lenkų nemėgo rusų tautybės asmenų, vadino juos „ruskiais“, „nelaimingais kolūkiečiais“ ir jautėsi pranašesni už juos, visgi vertino juos kaip savo stabilios padėties garantą. Tokia padėtis ypač išryškėjo XX a. 6-ajame dešimtmetyje, kai LSSR prasidėjo vietinių asmenų skyrimas į vadovaujančias pareigas. Iki tol postus užėmę rusai buvo atleidžiami ir išsiunčiami iš Lietuvos. Tokią praktiką kai kurie lenkai vertino neigiamai, nes esą „Kol čia gyvena rusai, tai dar gerai. O kai visą valdžią paims lietuviai, tai ir vargo teks paragauti“⁴¹. Mat lenkai gyventojai buvo įsitikinę, kad jų padėtį pagerino SSSR, bet ne LSSR vadovybė.

³⁷ Vilniaus apskrities gyventojų skaičius 1949 07 01, *VAA*, f. 806, ap. 1, b. 35, l. 31; Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretoriaus Mironyčevo informacija LKP(b) CK agitacijos ir propagandos skyriui [1949 m.], *LYA*, f. 425, ap. 10, b. 198, l. 38–39.

³⁸ 1957 01 11 Naujosios Vilnios mokytojų instituto pirminės partinės organizacijos susirinkimo protokolas, ten pat, f. 4833, ap. 2, b. 6, l. 2.

³⁹ Ten pat, l. 6.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ 1956 10 24 LSSR KGB įgaliotinio Nemenčinės rajone maj. Abramovo ataskaitinis raštelis LSSR KGB 4 valdybos viršininkui, ten pat, f. K-1, ap. 15, b. 2054, l. 47.

LSSR valdžios atstovų lietuvių požiūris į Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų padėties liberalizavimą

Stalinizmo metais sovietinė valdžia forsavo Rytų ir Pietryčių Lietuvos sovietizaciją, naudodama represines (tremtys, kalinimai, etninių grupių teisių suvaržymai likviduojant tradicines institucijas gimtąja kalba ir kt.) ir ideologinio poveikio (komunistinė propaganda, politinių oponentų diskreditacija ir kt.) priemones. Jos turėjo padėti nuslopinti etniškumą ir kurti koegzistencinį bendravimo modelį, kuris garantuotų stabilumą. LSSR valdžios atstovai klusniai vykdė Maskvos nurodymus. Tačiau stalinizmo etapo pabaigoje SSSR partinė valdžia ėmėsi stiprinti lenkų padėtį Rytų ir Pietryčių Lietuvoje⁴². Jos nurodymu LSSR buvo atkurtas lenkiškų mokyklų tinklas, įsteigti mokslo, leidybos centrai, plėtojama kultūrinė veikla. Gimtosios (lenkų) kalbos faktorius turėjo padėti sparčiau lenkus sovietizuoti.

Postalinizmo laikotarpiu lenkų padėtis regione buvo liberalizuojama toliau. Vykdydami centrinės valdžios nurodymus, LSSR valdžios atstovai lietuviai didino lenkų skaičių valdžios struktūrose, dažniau palaikė lenkų poziciją. Štai po Naujosios Vilnios rajono vykdomojo komiteto pirmininko lenko E. Stanevičiaus skundo 1957 m. LKP CK dėl netinkamo rajono partijos komiteto sekretoriaus Michailo Pantiuchino darbo pastarasis neteko šių pareigų, buvo „pažemintas“ iki kolūkio pirmininko⁴³. LSSR švietimo ministerijos nurodymu Šalčininkų rajone, argumentuojant mažu mokinių skaičiumi, buvo uždarytos kelios rusiškos klasės⁴⁴, nors mažesnis negu privalomas mokinių skaičius nebuvo kliūtis veikti kai kurioms Eišiškių rajono lenkų mokyklų klasėms. Tačiau palaipsniui padėtis kito. LSSR valdžios atstovai lietuviai per kadru skyrimą, lietuvių kalbos stiprinimą regione pradėjo Rytų ir Pietryčių Lietuvą labiau lituanizuoti. 1959 m. Eišiškių, Naujosios Vilnios, Nemenčinės, Pabradės, Šalčininkų, Širvintų, Švenčionių, Trakų, Vievio ir Vilniaus rajonuose vadovaujančiuose postuose (partijos ir vykdomųjų komitetų atsakingų darbuotojų) padaugėjo lietuvių, o rusų ir lenkų sumažėjo. 1954 m. minėtose pareigybėse lietuvių buvo 60, rusų – 151, lenkų – 48, kitų tautybių – 57, o 1959 m. atitinkamai – 116, 110, 27, 35⁴⁵.

Tokie pokyčiai sukėlė tiek rusų, tiek lenkų nepasitenkinimą. Jis prasiveržė priekaištais dėl neteisingai įgyvendinamos nacionalinės politikos, esą skiriant kadrus nepaisoma

⁴² Е. Зубкова, *Прибалтика и Кремль*, Москва, 2008, с. 161–162; 1952 10 30 Vilniaus srities partijos komiteto sekretoriaus F. Bieliausko ataskaita VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkoviui, *LYA*, f. 1771, ap. 133, b. 1, l. 86–87.

⁴³ Papildymas prie M. Pantiuchino kadru įskaitos lapo, ten pat, f. 1771, ap. 227, b. 4672, l. 1; 1958 07 07 LKP(b) CK biuro posėdžio protokolo išrašas, ten pat, l. 43.

⁴⁴ Informacija apie darbą tarp lenkų [1958 m.], ten pat, f. 16895, b. 344, l. 64.

⁴⁵ 1959 05 05 LKP CK kadru apskaitos sektoriaus vedėjos K. Ozarskajos pažyma, ten pat, l. 188.

visų tautų lygiateisiškumo principo ir vadovais skiriama daugiausia lietuvių⁴⁶. Siekiant asmeninių tikslų (noro išsaugoti pareigas ir stabilią savo padėtį), kai kuriuose rajonuose buvo kurstoma tarpetninė įtampa. Štai Naujosios Vilnios rajone buvo paskleisti gandai, kad lietuviai norį išstumti kitataučius⁴⁷. Tai sukėlė antilietuviškas nuotaikas. Čia netgi komunistai buvo susiskirstę etniniu pagrindu. 1957 m. rajono partinėje konferencijoje, kurioje buvo renkami partijos komiteto nariai, lietuvių tautybės kandidatai buvo išbraukti⁴⁸. Panašių atvejų, kai nenorėdami prarasti darbo vietas ar pateisinti prastą darbą kai kurie rusų tautybės asmenys griebėsi etninių argumentų (esą jie kritikuojami ar jų padėtis varžoma tik todėl, kad jie rusai), buvo daugiau. Tačiau politinė liberalizacija truko neilgai. Jau 1959 m. SSSR vadovybė ėmėsi spartesnio visuomenės unifikavimo, tam plėsdama rusų kalbos vartojimo viešajame gyvenime ribas, stiprindama Lietuvos gyventojų ryšius su kitomis sovietinėmis respublikomis⁴⁹. Šioms priemonėms įgyvendinti Rytų ir Pietryčių Lietuvoje tų pačių metų rudenį buvo priimti specialūs nutarimai. Juose skatintas įvairių tautybių rajonų gyventojų bendravimas ir stiprinami ryšiai su kitų SSSR respublikų gyventojais⁵⁰. Lokaliame lygmenyje tai pasireiškė bendrų rusų, lenkų, lietuvių renginių organizavimu, glaudesnių ryšių su Baltarusijos gyventojais skatinimu ir pan.

Išvados

Rytų ir Pietryčių Lietuvoje kiekybiškai dominavusią gyventojų grupę sudarė lenkai. Dėl regiono sovietizacijos, lenkų antisovietinių nuostatų, prieštarų LSSR gyventojų lietuvių ir lenkų santykių į čia buvo komandiruota daug sovietinės valdžios atstovų rusų. Jų „kabinetinis“ vadovavimo stilius, nevenigiant represinių priemonių, neigiamos asmeninės savybės ir kt. lėmė atotrūkį nuo gyventojų lenkų ir pastarųjų „uždarumą“. Tokia padėtis stabdė regiono sovietizaciją, todėl aukščiausioji SSSR valdžia stalinizmo etapo pabaigoje (1950–1953 m.) sudarė sąlygas lenkų tapatybei palaikyti. Šis žingsnis turėjo garantuoti komunistinių idėjų sklaidą tarp lenkų. Tokia politika palaiapsniui formavo stereotipą, esą lenkų interesų „gynėjai“ buvo sovietinės valdžios atstovai rusai.

⁴⁶ Vilniaus miesto Naujosios Vilnios rajono partijos komiteto sekretoriaus Gončarenkos informacija [po 1959 08 06], ten pat, f. 3109, ap. 28, b. 22, l. 63.

⁴⁷ Informacija apie darbą tarp lenkų [1958 m.], ten pat, f. 16895, b. 344, l. 66.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ A. Streikus, *Sovietų režimo...*, p. 22.

⁵⁰ 1959 11 12 Pabradės rajono partijos komiteto posėdžio protokolas ir priedas prie jo Nr. 1, *LYA*, f. 3635, ap. 21, b. 8, l. 112, 121; 1959 11 16 Švenčionių rajono partijos komiteto biuro posėdžio protokolas, ten pat, f. 3430, ap. 25, b. 6, l. 252.

L. Berijos valdymo laikotarpiu liberalizuota ir N. Chruščiovo vadovavimo metais tęsiama nacionalinė politika lėmė „užšaldytų“ tarptautinių įtampų ir nepasitenkinimų Rytų ir Pietryčių Lietuvoje aktualizavimąsi. Gyventojai lenkai buvo nepatenkinti rusų buvimu regione, reiškė antirusiškas nuotaikas. Rusai buvo vertinami kaip nepageidaujami konkurentai, bloginę lenkų socialinę padėtį. Maskvos inicijuota lenkų tapatybės palaikymo Rytų ir Pietryčių Lietuvoje praktika pristabdė lenkų asimiliaciją ir didino atotrūkį tarp jų ir rusų.

LSSR valdžios atstovai lietuviai politinės liberalizacijos metais Rytų ir Pietryčių Lietuvoje lenkus palaikė labiau negu rusus (lenkai buvo vertinami kaip „savi“ žmonės). Tačiau respublikos partinės administracinės valdžios struktūrose stiprėjanti lietuvių pozicija paskatino Rytų ir Pietryčių Lietuvos lituanizaciją. Regione „atsirado“ daugiau lietuvių kalbos (institucijoms pradėta siųsti dokumentus lietuvių kalba, iki tol buvo tik rusiški ir pan.), į atsakingus postus buvo skiriama daugiau lietuvių. Tačiau tokia praktika lėmė lenkų skundus Maskvai ir sukėlė įtampą lenkų ir lietuvių santykiuose. Maskvos nurodymu ji greitai buvo sustabdyta.

1959–1964 m. SSSR aukščiausioji valdžia ėmė stiprinti Lietuvos gyventojų internacionalizavimą ir „SSSR daugiatautės valstybės pagrindų pagrindą – tautų draugystę“, todėl visos lenkų ir rusų (ar lenkų ir lietuvių) tarptautinės įtampos apraiškos Rytų ir Pietryčių Lietuvoje vėl „užšaldytos“ ilgiems dešimtmečiams.

RELATIONSHIPS BETWEEN POLISH AND RUSSIAN POPULATION OF EAST AND SOUTHEAST LITHUANIA IN 1944–1964

Summary

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

The article analyses relationships between Polish and Russian population of East and Southeast Lithuania, including representatives of the Soviet authorities of the said nationalities, in 1944–1964 and expressions of these relationships; the article also dwells on the factors that conditioned such relationships and the attitude that Lithuanian population held towards the liberalization of the status of the Polish.

The article distinguishes two stages: 1) 1944–1953 (the Stalin era) which was characterised by restrictions on national minorities in Lithuania and repressions against them. However, at the end of this period the situation of the Poles in East and Southeast Lithuania was liberalized due to political reasons;

2) 1953–1964 (period of political liberalization) when Soviet national policy started showing more respect towards the rights of the titular nation of Soviet Lithuania – Lithuanians (and in the case of East and Southeast Lithuania – the Polish).

The author points out that from the ethnic point of view East and Southeast Lithuania was an exceptional region inhabited by Poles, Lithuanians, Russians, Belarusians, etc. The dominant group of the population were Poles. However, the Soviet authorities started implementing the policy of radical ethnic changes in the region, thus striving to minimise the Polish influence in the area. In the period from 1944 to 1947 some 160–170 thousands of Poles relocated from East and Southeast Lithuania to Poland and their place was taken by newcomers from other Soviet republics. The group of newcomers was dominated by Russians. The settlers were privileged – they were given managerial jobs and the local people had to adjust to them. The above described situation induced the “insularity” and conservativeness of the Poles which resulted in tardy Sovietisation of the group. By order of the leadership of the USSR, the authorities of LSSR afforded grounds for the development of the education and culture of the Poles in their national language. This plan was intended to cover the aspiration of the Soviet indoctrination of the Poles. Paradoxically, with time the stereotype that representatives of the Soviet authorities of Russian origin were “defenders” of the Poles against “wicked Lithuanians” was formed.

After J. Stalin’s death (1953) national policy of the USSR underwent liberalization. However, this evoked the actualization of interethnic tensions in East and Southeast Lithuania that hitherto had been suppressed and “frozen”. The Polish population started expressing not only anti-Soviet but also anti-Russian attitudes, viewing the Russians as a factor aggravating their situation. Nonetheless at the end of the period in question (1959–1964) the leadership of the USSR started enhancing plans of the increased unification of the country which resulted in the increased internationalization of Lithuanian population and suppression of any interethnic tensions.

Gauta 2012 m. spalio mėn.

Vitalija Stravinskienė. Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų kryptis – etninės Lietuvos lenkų bendruomenės problematika 1944–1990 m.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius.

El. paštas: stravinskiene@istorija.lt